

Карацуба М.Ю. (Київ, Україна)

Тематичне і жанрове розмаїття хорватського і сербського модернізму

Предметом дослідження в межах запропонованої статті виступає творчість сербських і хорватських модерністів; акцент при аналізі свідомо робиться на творчості поетичній, яка найбільш багатогранно представлена в аналізованому періоді. Автор статті вдається до спроби виділити ключові жанрові, а особливо тематичні особливості творів авторів-модерністів, котрі «презентували» найяскравіші художні зразки – хорватські модерністи, передусім Антун Густав Матош, а також представники «парнасо-символістської» школи на території Сербії.

Ключові слова: хорватський модернізм, сербський модернізм, тематичні й жанрові особливості, літературний напрям, «парнасо-символістська» школа.

Предметом исследования в рамках предложенной статьи выступает творчество сербских и хорватских модернистов; акцент при анализе сознательно делается на творчестве поэтическом, которое наиболее многогранно представлено в анализируемый период. Автор статьи предпринимает попытку выделить ключевые жанровые, а особенно тематические особенности произведений авторов-модернистов, которые «презентовали» наиболее яркие художественные образцы – хорватские модернисты, прежде всего, Антун Густав Матош, а также представители «парнасо-символистической» школы на территории Сербии.

Ключевые слова: хорватский модернизм, сербский модернизм, тематические и жанровые особенности, литературное направление, «парнасо-символистическая» школа.

The object of analyze in this article are the works of Serbian and Croatian modernists. The possibility attention the author of article payes to poetic peculiarities of the modern literature, for example, thematic and genre peculiarities of the works of Antun Gustav Matosh and the representatives of the “Parnas-symbolist” school into the Serbian modernistic literature.

Keywords: Croatian modernism, Serbian modernism, thematic and genre peculiarities, literature direction, “Parnas-symbolist” school.

Модерністичні тенденції, пов'язані із формуванням у європейській культурі нових естетичних засад, з'являються у літературах колишньої Югославії (зокрема, Хорватії, Сербії, Словенії) в кінці XIX – на початку XX століття, вони простежуються вже у художніх творах письменників «старої» генерації, представників так званої реалістичної епохи, проте панівні позиції цей літературний напрям посів саме завдяки літературній спадщині нових творців художнього слова. Безпосередньо на хорватських територіях панування модернізму як літературного напрямку припадає на хронологічний період з 1892 по 1916 рік. Молода генерація літераторів свою боротьбу за утвердження нової національної, політичної, а також художньо-естетичної програми розпочала у 1895 році, виступаючи за усунення режиму Куена Хедерварія. Численні маніфестації, найчастіше це були виступи свідомої студентської інтелігенції, супроводжувалися конкретними політичними

акціями, найпоказовішим серед яких було спалювання знамен. Учасників маніфестацій було виключено з вищих навчальних закладів, навчання вони могли продовжувати в Празі і Відні, де мали змогу ознайомитися з новими соціальними, політичними, естетичними ідеями, якими була охоплена вся цивілізована Європа. Прогресивно налаштовані студенти об'єднувалися в угруповання, які пропагували різні ідеї, проте загальним для всіх було розуміння необхідності радикальних змін, можливо, і повної руйнації усталених художніх ідеалів і канонів. Празьке угруповання виступало за ідею домінації соціальної функції літератури, а віденське – «чистого мистецтва», так званий ларпурлатизм.

Нова генерація хорватських письменників вносить новий дух у вітчизняну художню творчість. У поезії і прозі простежуються зміни на рівні тематичному, а головне, - способі вираження. Автори віддаються повністю своєму власному відчуттю світової гармонії, значне місце у їх творчості посідає особисте, інтимне, проте поза увагою авторів не залишаються соціальні і патріотичні мотиви. При способі відображення наявне поєднання рис символізму, імпресіонізму і зародків експресіонізму. Особливо істотні зміни простежуються у поетичних зразках доби, панівні позиції посідає нове поетичне світовідчуття, нові засади поетичної творчості. Таким чином, хорватська поезія зазнала істотних трансформацій. Поети доби розкриваються у всій глибині своїх власних, інтимних почуттів. Пейзаж також відтворюється лише крізь призму людських почуттів. Колишньої патетики позбавляють автори патріотичну лірику, до життя покликаний на цьому етапі новий тип ліричного співу. Ці твори охарактеризуємо, як витвори мистецької майстерності, яка базується на найтонших візуальних і звукових параметрах світосприйняття, вимірах запахів і відчуттів в усій їх різноманітності. Вірш набуває особливої музичності. Антун Густав Матош, який у різні періоди своєї творчості, і тоді, коли тривав конфлікт між поетичними настановами представників «старої» і «нової» поетичної генерації хорватських авторів, у своїй творчості найбільш повно увібрав усі найпоказовіші риси нових естетичних і художніх прийомів, найважливіше значення у вірші відводив саме звуковій реалізації авторського задуму. У цього автора найбільш яскраво представлені характерні модерністичні поетичні прийоми, зокрема метафорика і символіка, а римований вірш часто поступається місцем «вільному віршеві». Під пером А. Г. Матоша видозмінюється і сонет. У поезії автора, а також в його фельстонах, есе і новелі панує культ Бодлера і щодо розуміння природи вірша загалом, і віршування зокрема.

У творах старих авторів-прозаїків, із так званої реалістичної епохи ще з 90-х років відчувається тяжіння до психологічного аналізу при зображенні героїв, тут вже простежуються тенденції майбутніх психологічних новели і роману. На драматичній ниві модернізм у хорватській літературі репрезентує яскраві зразки літературної критики, літературного есе, подорожнього щоденника, у яких наявне справжнє багатство мотивів і стильових пошуків. Модерна драма у хорватській літературі представлена оригінальними жанровими різновидами: історично-романтична, реалістично-натуралістична, соціально-психологічна і символічно-лірична драма. Загалом хорватський модернізм

представлений такими яскравими літературними постатями, як Антун Густав Матош, Владимир Видрич, Владимир Назор, Милан Бегович, Динко Шимунович, Іво Войнович, Йосип Косар та інші.

Сама назва цієї літературної течії, зафіксована у хорватів і словенців, поширюється і на сербську літературу, на період з кінця XIX століття і до першої світової війни. Витоки модернізму сягають останнього десятиріччя XIX століття, часу виходу журналу “Српски преглед” Любомира Недича –1895р., вийшло друком лише десять номерів, а також журналу “Српски књижевни гласник” (1901). На цей період припадає нова хвиля зацікавлення культурою Європи. На відміну від попереднього періоду (реалізму), коли культурним орієнтиром виступала література східнослов'янського регіону, зокрема, російська, у період панування модернізму домінує західноєвропейський культурний вплив, особливо – французький. Одним з найхарактерніших явищ доби слід вважати своєрідний симбіоз літератури Парнасу і символізму – **парнасо-символістичну** поезію. Від авторів цього напрямку сербські поети і критики запозичили культ краси, тяжіння до досконалої форми, естетизм. “Вірш у повному обсязі має бути гарним”, – писав Б.Попович, яскравий представник критики періоду модернізму, автор відомої теорії, що у перекладі українською звучить – “рядок за рядком”. Крім того, естетизм виявляється і в інших формах і виявах – аристократизмі, у тяжінні не лише за досконалою формою, але і за гідним об'єктом зображення. З іншого боку, характерними ознаками періоду виступають космополітизм, індивідуалізм, песимізм. У літературі цього періоду були відчутні істотні хитання між впливом європейської літератури і народним духом, індивідуалізмом і націоналізмом, песимізмом і оптимізмом. Слід зауважити, що у літературному доробку доби модернізму більшою чи меншою мірою відчутний рівномірний розвиток всіх основних жанрів і родів літератури. Поезія, безперечно, домінує над прозою, вона виступає своєрідним гаслом епохи, у прозі ж теж відчутні певні поетичні тенденції. Нечуваної сили набуває критика, тому, можливо, можна говорити про те, що у періоді романтизму в сербській літературі домінувала поезія, у реалізм – новела, а модернізм являє собою, певною мірою, добу гегемонії критики.

Парнасо-символістична поезія своєю поетичною формулою-взірцем вважала симбіоз тенденцій поетів-парнасівців і символістів. Це було суто нове поетичне спрямування, враховуючи той факт, що видатний представник поезії попереднього періоду Воїслав Іліч культурні джерела своєї творчості пов'язував з класичною старовиною і російськими романтиками. Нові ж творчі пошуки були пов'язані з появою на сербських літературних обріях двох поетів з Герцеговини – Алексом Шантичем і Йованом Дучичем, які активно працювали на літературній ниві у місті Мостару. Основні гасла літературної творчості були запропоновані ними у журналі “Зора” (1896-1901), одному з найкращих часописів того часу. Творчість цих поетів знаменувала початок нової літературної епохи, але слід зважати на те, що вони репрезентували дві протилежні тенденції: Шантич – традиціоналізм, а Дучич – модернізм і сильний вплив західної літератури.

Алекса Шантич (1868 – 1924) – визначний поет доби модернізму залишався

до кінця вірним національним і соціальним ідеалам минулого століття, був співцем свободи, соціальної правди. На початку своєї літературної діяльності Шантич замало уваги приділяв своєму поетичному стилю, за що був суворо оцінений Б. Поповичем як поет, що нездатний створити вірці високого стилю, проте, протягом своєї подальшої творчості автор намагався вдосконалити поетичну майстерність, звернувшись до суворой форми сонету, в якій було виконано його найкращі поетичні зразки. Суперечливість поезії Алекси Шантича пояснювалась постійними хитаннями між особистими і колективними почуттями кохання і патріотизму, ідеальної коханої і занедбаного народу. Як співець кохання поет розвивався під сильним впливом мусульманських народних пісень. Прикладом може служити відомий поетичний твір під назвою “Еміна”, в якому представлена багата поетична лексика для зображення розкошів східного, мусульманського світу, і яскравий образ дівчини виняткової, скажімо навіть фатальної, холодної краси, нездійсненої чоловічої мрії. Песимістичні ноти з’являються у поезії через неможливість поєднати життя з коханою дівчиною, через нереалізовані почуття, крах особистого життя до ідеї цілковитої самотності.

Вся інтимна поезія Шантича пройнята почуттям любові до родини, возвеличенням родинного життя як вищого людського щастя (тут відчутний сильний вплив поезії доби романтизму, взірцем для Шантича виступає Й.Й.Змай – співець краси родинного життя, людина глибоко самотня через особисту трагедію, що спіткала поета – він втратив кохану дружину і дітей).

У великому елегійному творі під назвою “Претпразничко вече” (“Вечір напередодні свята”), одному з найкращих його творів, подолати вічне почуття самотності у пустій оселі допомагає згадка про дитинство, про святкування Різдва з батьками і друзями, а також втіха, яку авторові приносять його вірші. Почуття дружньої любові поширюється потім не лише на родину і друзів, а також на живих і мертвих авторів, на весь сербський народ, на природу.

У другому визначному творі – вірші “Моја отаџбина” (“Моя Батьківщина”) Батьківщина фігурує як рідний дім, оселя, святий оплот життя, серби – брати, від’їзд з рідної землі, втрата контактів із Батьківщиною викликає нестерпний біль у чутливій душі поета. В багатьох менш відомих поезіях автор висловлює жаль за людьми, які змушені вічно жити поза межами рідної землі. Більше за інших авторів Шантич зображує тугу і мучеництво як найважливіші моменти в історичній долі сербського народу, але тема мучеництва народу пройнята відчуттям його непереможності, оскільки навіть смерть не є кінцем боротьби, а лише її початком (вірш “Ми знамо судбу” – “Ми знаємо долю”).

У цілій низці віршів автор оспівує красу і велич людини праці, - селянина-трударя, серед цих віршів центральне місце посідає “Вече на шкољу”, коротка поезія, лірично необ’ємна, але багато і вдало оформлена (з асонансами, алітераціями і римами), у якій страшна доля вбогих і сіромашних людей зображена своєрідним, модерністичним чином із залученням багатозначної символіки. Поезія знайшла значну підтримку критики.

На відміну від А. Шантича, Йован Дучич (1874-1943) вважав своїм літературним взірцем яскраві зразки західноєвропейських творів. На відміну від інших поетів епохи, свої найкращі твори створив у кінці життєвого шляху,

вони вийшли друком у його останній збірці “Лирика” (“Лірика”) – у 1943 році.

Дучич – поет великих тем, такими темами сам автор вважав Бога, Любов і Смерть. В інтимній ліриці автора ніколи не можна було зустріти оспівування конкретного кохання, а завжди лише згадка про жінку як таку, про кохання як таке. З його поезії остаточно зникає один з головних образів лірики попередніх поетичних періодів – образ ідеальної коханої. Замість неї з’являється Жінка як “богиня охолодження і пересиченості” (за висловом Дучича), яка носить у собі “закон світу, а не закон серця”. Відповідно, і кохання є лише нездійсненою мрією, вигадкою, скоріше великою темою, аніж особистим почуттям.

Тяжіння до виняткових тем, помпезної риторики відчутне у його патріотичній поезії – у циклах “Моја отаџбина” (“Моя Батьківщина”) і “Царски сонети” (“Царські сонети”). Слава, перемога, цар і царство – основні теми його патріотичної лірики. Його основний патріотичний вірш – “Химна победнику” (“Гімн переможцю”), головна дійова особа якого – цар Душан, переможець, імператор, завойовник, законодавець, але авторові особисто набагато ближчою є не середньовічна Сербія, а ренесансний і бароковий Дубровник – “Дубровачке поеме” (“Дубровницькі поеми”).

Особливе місце у творчості Дучича посідають замальовки-описи сербської природи. У ранній пейзажній ліриці (цикли “Јадрански сонети” (“Јадранські сонети”) і “Дубровачке песме” (“Дубровницькі пісні”)) переважають спокійні, меланхолійні настрої: море завжди спокійне, дрімотне, небо, особливо нічне, – ясне, зоряне, безкрайній простір наводить на думку про вічність життя. У більш пізніх замальовках простір звужується, зменшується, навіть в емоційному плані, йдеться про цикли віршів – “Јутарње песме” (“Ранкові вірші”), “Вечерње песме” (“Вечірні вірші”), “Сунчане песме” (“Сонячні вірші”).

Один з найкращих зразків пейзажної лірики – вірш “Јабланови” (“Тополі”) демонструє своєрідне явище дисонансу між станом природи і людини в ній. Спочатку подається ідилічна картина природи – нічний чарівний шум тополь, жовтий місяць, що сідає за далекі і тихі пагорби, людські сні, що спускаються на спокійну, як олово, воду, а далі – образ людини, що перебуває у стані невинуватого неспокою, – людини самотньої, людини з якогось іншого виміру, можливо, навіть всесвітю, людини, охопленої незрозумілим жахом перед життям і невідомою людською долею.

Сумом, а подекуди і трагізмом пройняті невеликі прозові замальовки Йована Дучича, що більше нагадують поезії у прозі – “Мала принцеза” (“Маленька принцеса”) і “Сунце” (“Сонце”). Майстерність у зображенні, багата символіка і оригінальні задуми творів справляють неабияке враження на читача. Перша замальовка подає картину поступового згасання маленької чарівної дівчинки-принцеси, душу якої переповнює незрозуміла ностальгія і туга, позбутись якої їй не допомагає навіть велич чарівного палацу на березі теплого моря. Передчуття чогось жахливого, незрозумілого переповнює душу маленької чутливої дитини. Зав’ялі хризантеми – улюблені квіти дівчинки – виступають символом вмирання безвинної дитячої душі, чистої, як квітка, святої, як душі давно померлих свячеників.

У другій замальовці “Сонце” проводиться думка про відносність сприйняття людиною навколишнього світу. Картина звичного оточення, що її

знав головний герой у далекому дитинстві, сприймається інакше, не так ідилічно і яскраво, у зрілі роки. Ліричний герой ставить собі питання – невже це той самий пейзаж, такий звичний колись, такий далекий тепер, невже це така улюблена колись чарівна місцевість з дитинства, невже це похмуре сонце – сонце його дитинства? Отже, все у житті проходить крізь призму людського сприйняття, все навкруги є лише таким, яким його бачить і сприймає людина.

Наступні автори-поети цього періоду пішли шляхом, що його пройшов у своїй творчості Йован Дучич. Першим серед цих поетів був Мілан Ракич (1876-1938), виходець з відомої белградської родини. Мілан Ракич наслідує песимістичні традиції, започатковані його попередниками, і вносить до поезії цього періоду інтелектуальний скептицизм. Поезія Ракича пройнята почуттям загального незадоволення життям власним і людською долею загалом. У житті немає нічого нового, свіжого, все відбувається у руслі вічного монотонного поновлення тих самих подій, що відбуваються з людиною. Єдиним виходом з ситуації є смерть, яка повинна бути остаточною, повною, без надії на безсмертя та відновлення.

Песимізм Ракича пройнятий відчуттям іронії та самоіронії. Він відкидає сентиментальний бік і звичну риторичку кохання, важливим є лише хвилинка пристрасть, на зміну якій приходить спокій і охолодження. Кохання у поезії Ракича розглядається крізь призму холодного і розважливого людського розуму. Своєрідним поетичним маніфестом М. Ракича є поезія під назвою “Искрена песма” («Відверта пісня»), де автор демонструє і пропагує недовготривалість людських почуттів, здатність людини лише на миттєву любов (йдеться, правда, переважно про чоловіків) – жінка, слухаючи чарівні слова кохання, відчуває свою винятковість, потрібність, красу, не зважаючи на відсутність глибоких почуттів у коханого – як суворий вирок звучать слова внутрішнього монологу коханого – “Ал’ не волим те, не волим те, драга” – “Але я тебе, все ж таки, не кохаю”. Ліричний герой шукає гармонії, тиші, намагається відшукати спокою для душі, бо кохання, на його думку, порушує звичний хід подій, і, відповідно, не варте суму і жалю.

Від свого песимізму і скепсису Ракич повністю звільняється, звертаючись до патріотичної тематики (відомим є його поетичний цикл “Са Косова” (“З Косового поля”), що складається всього лише з семи віршів.

У літературній критиці М. Ракич подається як літературний ерудит, гарний знавець поезії та її законів. Вірші Ракича (серед них відома поезія “Симоніда” – про давню культурну сербську пам’ятку) – є зразками поетичної майстерності доби модернізму, характерними ознаками якої є інтелектуальний песимізм, іронія, автентичність.

Найбільшої вершини песимізм сербського модернізму досяг у поетичній спадщині Сімо Пандуровича (1883-1960). Автором було видано дві збірки віршів “Посмертне почасті” (“Посмертне шанування”) і “Дани и ноћи” (“Дні і ночі”). Як поет Пандурович формувався під впливом творчості Шарля Бодлера і французьких символістів. Крім того, поет був обізнаний з німецькою песимістичною філософією (особливо з творчістю Шопенгауера), яка сформувала як його песимістичне сприйняття світу, так і схильність до раціонального способу мислення. Характерні ознаки песимізму Пандуровича – раціоналізм і інтелектуальність, логіка і чіткість.

Зло у світі є всеперемагаючим і вічним, воно охоплює все і живе у всьому: у коханні, у суспільному житті, вдруге після Й.С.Поповича (у ранньому романтизмі) з'являється теза про позитивній бік божевілья, яке дає людині змогу звільнитися від тенет, до яких людина потрапляє від самого народження. Кохання ж завжди пов'язане зі смертю, і якщо Ракич у критичній літературі називається скептиком кохання, то Пандурович фігурує як "гробар лубави" (той, хто ховає любов).

Як і всі автори цього періоду, Пандурович є автором патріотичних віршів. Як і Ракич, він поет-патріот. Єдина любов, на думку Пандуровича, яка не зникає, не змінюється, живе вічно, - любов до Батьківщини.

Слід зауважити, що творчість Пандуровича сприймалась по-різному у сербському культурному середовищі. Літературна критика цього періоду (зокрема, один з найвизначніших критиків доби Йован Скерлич, визнаючи безсумнівний талант автора, рішуче відкидає його песимістичне сприйняття життєвих реалій, що бачимо у статті під промовистою назвою "Єдна књижевна зараза" ("Одна літературна зараза"). Проте, зовсім іншим було сприйняття поезії Пандуровича молоддю. Вони вбачали у Пандуровичі свого поета. Як доробок поета-модерніста періоду до Першої світової війни і одразу після неї, його творчість вважалась зразком поетичної майстерності.

Творчість приятеля і поетичного наслідувача Пандуровича Владислава Діса являє собою своєрідну вершину у розвитку поезії цього періоду. Це була непересічна, трагічна особистість. На відміну від логічного і раціонального Пандуровича, Діса слід вважати мрійником, який заглиблюється у маловивчений світ сновидінь, ірраціональних явищ. Його основна, програмна поезія «Тамница» ("Темниця"), видана як "пролог" збірки "Утоплене душе" ("Потоплені душі"), від поетичних зразків доби відрізнялася наявністю міфічних і метафізичних явищ. Поетична картина побудована на основі трьох основних символів: темниці, зірок і очей.

Народження людини подається як відхід від зірок і початок темниці життя, очі відбивають красу навколишнього світу. Кохання, як і зірки, знаходиться поза межами звичного існування. В багатьох віршах Діс говорить про давнє, напівзабуте кохання, що піднімається із минулого аби прикрасити недосконале людське життя.

Його найкращий вірш "Можда спава" ("Може спить") подає дивний образ коханої, що з'являється з таємничих обривів сну. Ця поезія за формою нагадує баладу, для сприйняття твір важкий через багату і суперечливу символіку, однак особлива мелодія вірша дозволяє вважати цей твір шедевром поетичної майстерності Діса і одним з найкращих зразків музичного сербського вірша.

У вірші "Нирвана" ("Нірвана") зникають три основні знаки життя. Поет більше не згадує про минуле, мертві, зниклі речі самі з'являються перед ним, він безпорадний перед приходом небуття.

Отже, як бачимо, загальна спрямованість літератури цього періоду є песимістичною, але майстерність її поетичних і прозових здобутків є безсумнівною, у чому можна переконатися, проаналізувавши твори найяскравіших її представників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ильина Г. Я. Развитие югославского романа в 20-30-е годы XX века / Г. Ильина. – М., 1985. – 340 с.;
2. Литература славянских и балканских народов. – М., 1976. – 420 с.;
3. Поповић Б. Антологија новије српске лирике / Богдан Поповић. – Београд, 1911. – 543 с.;
4. Deretić J. Kratka istoria srpske književnosti / Jovan Deretić. – Beograd, 1990. – 468 s.;
5. Deretić J. Srpski roman 1800 – 1950 / Jovan Deretić. – Beograd, 1980. – 540 s.;
6. Pavlović M. Eseji o srpskim pesnicima / Miodrag Pavlović. – Beograd, 1981. – 287 s.;
7. Popović P. Pregled srpske književnosti / Pavle Popović. – Beograd, 1919. – 432 s.

Клічак Г.В. (Київ, Україна)

До питання автобіографізму в прозі Арношта Лустіґа та Ладіслава Фукса

У статті розглядається автобіографізм у творчості двох чеських письменників другої половини ХХ сторіччя – Арношта Лустіґа й Ладіслава Фукса. Досліджується зв'язок особистих вражень двох письменників у роки дитинства й юнацтва з онтологічною основою їх творів.

Ключові слова: автобіографізм, біографія, репортажність, авторська маска, маргінальність.

В статье рассматривается автобиографизм в творчестве двух чешских писателей второй половины XX века – Арношта Лустига и Ладислава Фукса. Исследуется связь личных впечатлений двух писателей в годы детства и юности с онтологической основой их сочинений.

Ключевые слова: автобиографизм, биография, репортажность, авторская маска, маргинальность.

The article is considered on the autobiographism in the works of two Czech writers of the second half XX century Arnosht Lustig and Ladislav Fuks. The connection between the both authors' experience from their childhood and youth and the ontological basis of their works has been studied.

Key words : Autobiographism, biography, reporting genre, the author's mask, marginalism.

Читаючи той чи інший художній твір, ми рано чи пізно замислюємося над правдивістю написаного та шукаємо тотожність безпосередньо з біографічними даними самого автора. Адже, при дослідженні питання автобіографічності у творі будь-якого письменника, для нас відкриваються набагато ширші горизонти осягнення художнього замислу митця.

Занадто активно захоплюючись цим питанням, літературознавство свого часу пережило і „смерть автора” (з метою „зупинити намагання дослідників упевнено тлумачити авторові думки і переконання та приписувати письменникові погляди, які належать суб'єктам мовлення художнього твору”) [2, 169], а згодом і лихоманне „повернення автора”, і масове зосередження на реконструкції авторського задуму.

Та все ж ми не можемо не визнати той факт, що, оперуючи біографічними даними, набагато легше з'ясувати зв'язок реального життя письменника з інтерпретацією твору. Визначення терміну ми дозволимо собі запозичити у